

14. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΖΑΓΟΡΑΣ ΑΝΔΡΟΥ

(Πίν. 145 - 148)

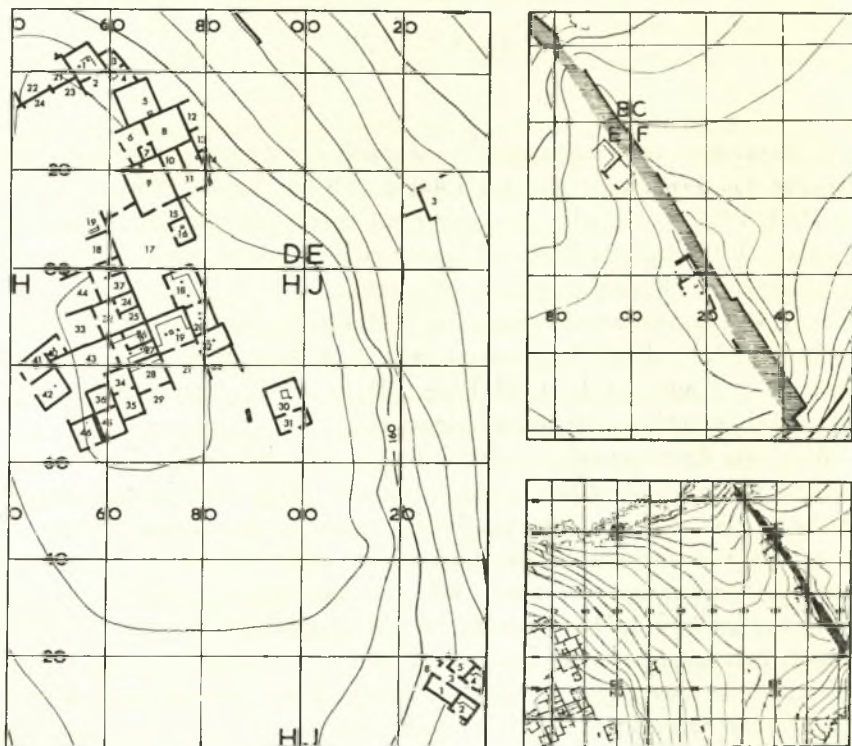
Ἡ ἐξερεύνησις τοῦ γεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ζαγοράς, ὅπου ἔχουν ἤδη διεξαχθῆ δύο ἀνασκαφαί (βλ. ΑΔ 1960, σ. 248 - 9, Ἔργον 1967, σ. 75 κέ. καὶ ΠΑΕ 1967, σ. 103 κέ.), ἐσυνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἀπὸ τῆς 12ης Αὐγούστου μέχρι τῆς 3ης Νοεμβρίου 1969. Αἱ ἀνασκαφαί διεξάγονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ δι' ἐπιχορηγήσεως τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney. Συνειργάσθησαν αἱ Δεσποινίδες J. M. Birmingham καὶ Ann Birchall, οἱ κύριοι J. J. Coulton (ἀρχιτέκτων) καὶ J. V. S. Megaw, ὡς καὶ οἱ φοιτηταὶ κύριοι J. P. Wade καὶ I. D. McPhee. Ἡ ἀποστολὴ περιελάμβανεν ὀκτώ ἄλλα μέλη, φοιτητὰς καὶ τεχνικὸν προσωπικόν.

Μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ομάδος ἐσυνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸ ὀροπέδιον τῆς βορειοδυτικῆς περιοχῆς τοῦ συνοικισμοῦ με σκοπὸν τὴν πρὸς Δυσμᾶς ἐπέκτασιν τῶν κατὰ τὸ 1960 καὶ 1967 μερικῶς ἀνασκαφέντων τομέων. Αἱ προηγούμεναι ἀνασκαφαί εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶχον ἀποκαλύψει 31 χώρους συμπεριλαμβανομένων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ (βλ. Ἔργον 1967, σ. 76, εἰκ. 77). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1969 προσέθεσε περὶ τοὺς 15 νέους χώρους, ἐστεγασμένα δωμάτια καὶ αὐλὰς (εἰκ. 1). Ὡς εἶναι φυσικόν, αἱ διαστάσεις αὐτῶν τῶν χώρων ποικίλλουν, δύναται ὅμως νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὰ περισσότερα δωμάτια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1969 εἶναι μικρότερα τῶν μεγαλύτερων δωματίων τῶν εὐρεθέντων κατὰ τὰς δύο προηγούμενας ἀνασκαφικὰς περιόδους (π.χ. τῶν δωματίων D5 καὶ D8, τὰ ὅποια ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1960, καὶ τοῦ δωματίου H19, τὸ ὅποῖον ἀνεσκάφη κατὰ τὸ 1967).

Τῶν τοίχων διασώζονται μόνον τὰ θεμέλια καὶ τὰ κατώτερα τμήματα αὐτῶν. Οἱ τοῖχοι εἶναι συνήθως ἐκτισμένοι διὰ σχιστολίθων ἀναμεμιγμένων μετὰ μικρᾶς ποσότητος φαιοῦ μαρμάρου, πηλοῦ χρησιμοποιοιμένου, ὡς φαίνεται σαφῶς πλέον, ἀντὶ κονιάματος.

Ἀπὸ στρωματογραφικῆς ἀπόψεως θὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι σχεδὸν κατὰ κανόνα τὰ καθαρῶς ἀρχαιολογικὰ στρώματα ἔπονται τῶν δύο ἐπιφανειακῶν στρωμάτων (ἀποτελουμένων εἴτε ἐκ σωρῶν λίθων εἴτε ἐκ καστανοκιτρίνου ὠργωμένου χώματος) εὐρίσκονται δὲ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειρὰν: 1) στρῶμα λίθων ἐκ τῶν κατακρημνισθέντων τοίχων ἐντὸς μᾶζης κιτρίνου ἢ ἐρυθροῦ πηλοῦ, 2) στρῶμα κιτρίνου χαλικώδους πηλοῦ ἄνευ

λίθων, προερχομένου ἐκ τῆς ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν καὶ χρησιμεύοντος ἀρχικῶς ὡς στεγανὴ καὶ μονωτικὴ ἐπίστρωσις αὐτῆς, 3) λεπτὸν στρώμα κιτρίνου ἢ ἐρυθροῦ πηλοῦ ὑπεράνω τοῦ δαπέδου περιέχοντος πολλὰ ὄστρακα ἀγγείων, τεμάχια ὄστων, κογγύλια καὶ ὑπολείμματα ξυλάνθρακος, 4) τὸ στρώμα τοῦ δα-

Εἰκ. 1. Σχέδιον τῶν ἀνασκαφέντων μέχρι στιγμῆς κτηρίων εἰς τὸν συνοικισμόν Ζαγοράς.

πέδου, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐπίσης ἐκ συμπεπιεσμένου κιτρίνου ἢ ἐρυθροῦ πηλοῦ, καὶ 5) τὸ στρώμα ἰσοπεδώσεως, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ μικρῶν τεμαχίων λίθων ἐντὸς χαλαροῦ πηλοῦ καὶ ἀπεσκόπει εἰς τὸν σχηματισμὸν κανονικῆς ὑποστρώσεως διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς τοποθέτησιν τοῦ δαπέδου.

Εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1967, ἥτις δὲν εἶχε προχωρήσει εἰς βάθος, δὲν ἀναφέρονται λίθιναι βάσεις ξυλίνων κίωνων ὑποστηριζόντων τὴν στέγην τῶν δωματίων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1969 ὅμως εὐρέθησαν ἀρκεταὶ βάσεις κίωνων ὑποδηλοῦσαι τὴν σχεδὸν γενικὴν χρῆσιν αὐτῶν (πίν. 145α). Ὡσαύτως καὶ ἡ χρῆσις ἐστιῶν φαίνεται ὅτι ἦτο λίαν διαδεδομένη: ἐστία ὁμοιάζουσα πρὸς τὰς ἀνακαλυφθείσας κατὰ τὸ 1967 εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1969 εἰς τὸ δωμάτιον H41 (πίν. 145β).

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1969 ἐβοήθησεν εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς σχέσεως τῶν αὐλῶν πρὸς τὰ περίξ αὐτῶν δωμάτια: οὕτως εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ χῶρος D15 - D17 - H17 ἦτο συνεχῆς αὐλή, διὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δωμάτιον D16, εἰς τὰ δωμάτια H18 καὶ H20, προφανῶς δὲ καὶ εἰς τοὺς χώρους D9, συνεκινῶναι δὲ μετὰ τοῦ ὑπολοίπου συνοικισμοῦ διὰ τοῦ μεταξὺ D16 καὶ H18 διαδρόμου. Ἐν τούτοις εἶναι ἀβέβαιον ἐὰν τὰ δωμάτια περίξ αὐτῆς τῆς αὐλῆς ἀπετέλουν μίαν οἰκίαν ἢ περισσοτέρας τῆς μιᾶς. Ἐξ ἄλλου ἡ αὐλὴ H33 εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν χώρων H40 - H41 πρὸς Δυσμᾶς καὶ H24, H25 καὶ H32 πρὸς Ἀνατολάς. Τὰ δωμάτια ἀνατολικῶς τῆς αὐλῆς φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀποθῆκαι καὶ ὑποδηλοῦν ὅτι ὀλόκληρος ἡ ὁμάς τῶν ἀναφερθέντων χώρων ἀπετέλει μίαν οἰκίαν, τῆς ὁποίας οἱ πλέον ἐπίσημοι χῶροι ἦσαν ὁ H40 καὶ ὁ H41. Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1969 δὲν ὑπάρχει πλέον καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ χῶρος H21 ἦτο αὐλή, διὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ δωμάτια H19, H22 καὶ H28 - H29. Ἡ ἀναγνώρισις ἑνὸς χώρου ὡς αὐλῆς δὲν βασιζέται μόνον εἰς τὴν ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως συσχετίσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ περίξ δωμάτια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν στρωματογραφικὴν μελέτην τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον διαφέρει τῶν δαπέδων τῶν ἐστεγασμένων δωματίων. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐβοήθησεν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ὑποστεγῶν καὶ ὑπαίθρων τμημάτων τῆς αὐτῆς αὐλῆς: οὕτω φαίνεται ὅτι τὸ βόρειον ἡμισυ τῆς αὐλῆς H21 ἦτο ὑπόστεγον, ἐνῶ τὸ νότιον ἡμισυ αὐτῆς ἦτο ὑπαίθρον. Ἐπίσης ὑπόστεγον φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ τμήμα τῆς αὐλῆς D15 - D17 - H17 τὸ εὐρισκόμενον μεταξὺ D9 καὶ D16.

Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἀποθηκῶν H26 - H27. Ἡ εὗρεσις λιθίνης βάσεως ξυλίνου κίονος ἐντὸς τοῦ χώρου H27 μεταξὺ τοῦ θρανίου αὐτοῦ (βλ. Ἔργον 1967, σ. 77) καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ H26 ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ δύο χῶροι ἀρχικῶς ἀπετέλουν ἓν εὐρύχωρον δωμάτιον ἔχον τὴν εἴσοδον αὐτοῦ πρὸς Δυσμᾶς (πίν. 145α) ὑποδιαίρεθὲν ἀργότερον καὶ μεταβληθὲν εἰς δύο ἀποθήκας.

Ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου ἤρχισεν ἐπίσης κατὰ τὸ 1969 ἡ συστηματικὴ ἐξερεύνησις τοῦ ναοῦ ἀποσκοποῦσα κυρίως εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ παρόντος κτηρίου. Τὰ κεραμεϊκὰ εὐρήματα δεικνύουν ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη κατὰ τὸν βον αἰῶνα, προφανῶς μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ συνοικισμοῦ. Πρὸς μελέτην τῆς περίξ τοῦ ναοῦ περιοχῆς ἐγένοντο δύο τομαί, μία κάθετος πρὸς τὴν νοτίαν, ἕτερα δὲ κάθετος πρὸς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν. Μερικὰ ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων εὐρημάτων προέρχονται ἐκ τῆς νοτίας τομῆς (πίν. 148 γ,δ).

Γενικῶς ὁ χαρακτήρ τῶν κτηρίων τοῦ ὄροπεδίου εἶναι ἐπίσημος, τὸ δὲ σχέδιον αὐτῶν εἶναι μᾶλλον συμμετρικόν. Ἡ συμμετρία εἶναι κυρίως ἐμφανῆς εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀποθηκῶν H38 καὶ H37, H24 καὶ H25 καὶ H26 - H27, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν παράλληλον διάταξιν τῶν χώρων H28 - H29, H34 - H35, H36 - H45 καὶ H46.

Κατὰ τὸ 1969 ἤρχισεν ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τομέως J εἰς τὴν κλιτὺν νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ, ὅπου εὐρέθησαν μερικὰ δωμάτια πλησίον ἀρχαίας ὁδοῦ, ἔνθεν καὶ ἐκεῖθεν διαδρόμου, ὅστις ἀποτελεῖ διακλάδωσιν αὐτῆς (146α). Ἐξ ἐνὸς αὐτῶν τῶν δωματίων προέρχεται τὸ ἀξιοσημείωτον γεωμετρικὸν ἀγγεῖον τοῦ πίνακος 148α. Τὰ δωμάτια δὲν ἔχουν εἰσέτι μελετηθῆ ἔπισταμένως, δύναται ὅμως ἤδη νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶναι μᾶλλον ἀνεπίσημος, ὑποδηλῶν ἴσως κοινωνικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ ὄροπεδίου. Εἰς δύο τῶν δωματίων εὐρέθησαν θρανία, μεταξὺ δὲ τοῦ δωματίου J1 καὶ τοῦ διαδρόμου ἀπεκαλύφθη μικρὸς ὀχετός (πίν. 147).

Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μελέτης τοῦ τεύχους τοῦ συνοικισμού, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε κατὰ τὸ 1969 εἰς τὸ νότιον ἡμισυ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὁποίου τὸ πάχος εἰς ἓν τμήμα φθάνει περίπου τὰ 7 μέτρα. Τὸ ὀχυρωματικὸν ἔργον συνίσταται ἐκ δύο παραλλήλων τοίχων καὶ ἐσωτερικοῦ «γεμίσματος» ἀκανονίστων λίθων. Τὸ πάχος εἶναι μεγαλύτερον πρὸς Νότον, μικρότερον δὲ πρὸς Βορρᾶν.

Ἡ πύλη, τῆς ὁποίας ὑπάρχουν περισσότεραι τῆς μιᾶς φάσεις, εὐρέθη πλησίον τοῦ νοτίου τέρματος, ὁ δὲ βόρειος αὐτῆς πυλὼν διατηρεῖται καλῶς (πίν. 146β). Πλησίον τῆς πύλης καὶ πρὸς Βορρᾶν αὐτῆς, τὸ τεῖχος σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν ἐν εἶδει πύργου ἢ προμαχώνος ἐκ φαιοῦ μαρμάρου χρησιμεύοντος εἰς τὴν ἀμυναν αὐτῆς. Ἡ κλιτὺς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι λίαν ἀπότομος δι' ὃ καὶ ἡ ὁδὸς προσεγγίσεως εἰς τὴν πύλην ἦτο τεχνητὸς ὑψίστρωτος δρόμος (Causeway), εἰς τὸν ὁποῖον διακρίνονται διάφοροι φάσεις. Ἡ μελέτη τοῦ τεύχους εἰς ἄλλα σημεῖα ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε πύλη εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ εὑρεσις δευτέρας πύλης εἰς τὸ βόρειον τέρμα τοῦ τεύχους, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰσέτι μελετηθῆ.

Τὰ κεραμικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1969 ὑπῆρξαν πολὺ ἐνδιαφέροντα: ἀναφέρομεν μερικὰ τεμάχια ἀναγλύπτων πίθων, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν φέρει παράστασιν τοξότου (πίν. 148β)· μέγαν ἀριθμὸν γεωμετρικῶν ἀγγείων (πίν. 148α) κατὰ τὸ πλεῖστον τεθραυσμένων· τεμάχιον κοτύλης φερύσης κεχαραγμένην ἐπιγραφὴν· σιδηροῦς ἥλους καὶ σύρτας θυρῶν· δύο σκαρβαίους καὶ ἓνα σφραγιδόλιθον ἐλληνικῆς κατασκευῆς. Ὁ πίναξ 148γ παριστάνει μικροσκοπικὴν ὀστεινὴν (;) μορφήν γυναικὸς ἢ θεᾶς, ὁ δὲ πίναξ 148δ τὸν βραχίονα μαρμαρίνης μορφῆς προφανῶς τοῦ τύπου ἀρχαϊκῆς κόρης. Καὶ τὰ δύο ἀντικείμενα εὐρέθησαν εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ γενομένην τομὴν σχετίζονται δὲ ἀσφαλῶς πρὸς τὴν λατρείαν τῆς θεότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ναὸς ἦτο ἀφιερωμένος.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ

α. Λιθίνη βάσεις ξυλίνου κίονος εις την αποθήκην Η27. *Αποψις από Δυσμῶν.

β. Ἡ ἐστία τοῦ δωματίου Η41.

α. Τὰ δωμάτια J4 καὶ J5 καὶ ὁ διάδρομος J3. ᾿Αποψὶς ἀπὸ ᾿Ανατολῶν.

β. Ἡ πύλη τοῦ τείχους τοῦ συνοικισμοῦ Ζαγορᾶς πλησίον τοῦ νοτίου τέρματος αὐτοῦ. Διακρίνονται ὁ βόρειος πυλῶν καὶ ὁ προμαχῶν πλησίον αὐτοῦ. ᾿Αποψὶς ἀπὸ ᾿Ανατολῶν.

Όγκτος εις τόν τοίχον μεταξύ του δωματίου J1 και του διαδρόμου J3.

α. Γεωμετρικόν ἀγγεῖον εὑρεθὲν ἐπὶ τοῦ
δαπέδου τοῦ δωματίου J5.

β. Τεμάχιον πλῖθου τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς
μετ' ἀναγλύπτου παραστάσεως τοξότου.

γ. Μικροσκοπικὸν ὀστέινον (;) περίπλοτον μετὰ
παραστάσεως γυναικείας μορφῆς ἢ θεᾶς.

δ. Βραχίλιον μαρμαρίνης μορφῆς τοῦ τύπου
ἀρχαϊκῆς κόρης.